

بررسی اثرات کالبدی اجرای طرح‌های هادی روستایی از دیدگاه روستاییان (مطالعه موردی: شهرستان میان‌دوآب)

نوالدین عظیمی* - استادیار دانشگاه گیلان، گروه شهرسازی، رشت، ایران
نصراله مولائی هاشجین - دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی، واحد رشت، گروه جغرافیا، رشت، ایران
اردشیر عاشقی - دانش آموخته کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد رشت، رشت، ایران

پذیرش نهایی: ۹۱/۶/۲۵

دریافت مقاله: ۹۰/۱۰/۱۳

چکیده

یکی از اقدامات مهمی که در زمینه توسعه و پیشرفت نقاط روستایی در ایران طی سال‌های اخیر صورت گرفته، تهیه و اجرای طرح‌های هادی روستایی می‌باشد. امروزه این گونه طرح‌ها به عنوان مهمترین ابزار هدایت ساخت و ساز در روستاها درآمده است. به موازات اصلاحات کالبدی ناشی از اجرای طرح هادی در روستاها، بهره‌مندی روستاییان از امکانات خدماتی بیشتر می‌شود. چنین تغییری وضعیت زندگی ساکنان روستایی را تحت تأثیر قرار داده و موجب علاقمندی بیشتر آنها به زندگی در روستا می‌گردد. هدف اصلی این تحقیق بررسی اثرات کالبدی - فیزیکی طرح‌های هادی روستایی از دیدگاه ساکنان روستایی می‌باشد تا میزان اثر بخشی آنها مورد ارزیابی قرار گیرد. روش کلی پژوهش حاضر از نوع توصیفی - تحلیلی بوده و بخش اصلی داده‌ها از طریق مطالعات میدانی و تکمیل پرسش‌نامه بدست آمده و با استفاده از روش‌های آماری مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. مهمترین نتایج حاصل از این تحقیق به شرح زیر می‌باشد: اجرای طرح هادی روستایی از حیث ارتقاء خدمات عمومی در روستاهای مورد مطالعه مؤثر بوده است. اجرای طرح هادی روستایی ضمن رونق بخشیدن به ساخت و سازهای جدید، سبب ارتقاء شیوه ساختمان سازی، افزایش پایداری و بهبود سیمای ظاهری بناها شده است. اجرای طرح هادی روستایی سبب افزایش امیدواری و علاقه مندی روستاییان به ادامه زندگی در روستاها شده و در نتیجه در کاهش تدریجی مهاجرتهای روستا به شهر تأثیر داشته است. علیرغم ویژگی‌های مثبت کالبدی و ارتقاء خدمات عمومی در روستاها، اجرای طرح‌های هادی روستایی از نظر اقتصادی و ایجاد اشتغال در روستاها موفقیت لازم را کسب نکرده است.

واژگان کلیدی: طرح هادی، اجرا، اثرات کالبدی، دیدگاه روستاییان، شهرستان میان‌دوآب.

۱. مقدمه

به دنبال تهیه و اجرای طرح‌های توسعه شهری در کشور طی دهه ۱۳۴۰، تهیه و اجرای طرح‌های عمران روستایی از اواسط دهه ۱۳۵۰ شروع گردید. پس از انقلاب ۱۳۵۷ و به ویژه پس از تأسیس ارگان‌هایی چون جهاد سازندگی و بنیاد مسکن، توسعه و عمران مناطق روستایی مورد تأکید بیشتر قرار گرفت. با توجه به محرومیت مناطق روستایی، فعالیت‌های عمران روستایی در ابتدا عمدتاً در غالب اجرای پروژه منفرد کشاورزی و خدماتی نظیر: احداث جاده، پل، کانال، مدرسه، درمانگاه و ... بود. از اواسط دهه ۱۳۶۰ به بعد، به منظور نظم بخشیدن به فعالیت‌های عمرانی در روستاها، متولیان امر تهیه طرح‌های توسعه عمرانی را احساس کردند. تهیه این طرحها در اواسط دهه ۱۳۶۰ ابتدا در قالب طرح بهسازی روستایی توسط وزارت جهاد سازندگی شروع گردید و چند سال بعد این وظیفه با عنوان طرح هادی روستایی توسط بنیاد مسکن ادامه یافت (عظیمی و جمشیدیان، ۱۳۸۴: ۲۶-۳۵). اگر چه طرح هادی روستایی به عنوان سند توسعه روستا فراهم آورنده زمینه توسعه و عمران روستاها از طریق هدایت توسعه کالبدی و ایجاد تسهیلاتی جهت توسعه مسکن، امکانات اجتماعی، تولیدی و رفاهی و مشارکت روستاییان در تهیه طرح می‌باشد (بنیاد مسکن انقلاب- اسلامی، ۱۳۶۷)، لیکن در فرآیند اجرا، بر روی طرح‌های فیزیکی متمرکز شده است. با این وجود پس از اجرا، این طرح‌ها در زمینه‌های اقتصادی و محیطی روستاها بی‌تأثیر نبوده است. هدف مقاله حاضر بررسی اثرات کالبدی اجرای طرح‌های هادی از نقطه نظر ساکنان روستایی است تا ضمن ارزیابی نتایج طرح، کاستی‌های احتمالی آن مشخص شود. برای این منظور آن دسته از روستاهای شهرستان میاندوآب که در آنها طرح هادی اجرا شده، به طور موردی مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

۲. مروری بر ادبیات تحقیق

بیش از دو دهه از اجرای طرح‌های بهسازی و یا هادی روستایی می‌گذرد و در این مدت تعدادی از محققین نسبت به ارزیابی نتایج این پروژه‌ها اقدام نموده‌اند. از ارزیابی‌های اولیه در این رابطه می‌توان به مطالعه منصور و ثوقی در ارتباط با اثرات اقتصادی و اجتماعی طرح‌های بهسازی در ۱۷ روستای استان همدان اشاره کرد که از نتایج مهم آن طولانی شدن دوره اجرای طرح، نامناسب بودن فصل اجرا، خدماتی بودن بیشتر شغل‌های ایجاد شده، عدم موفقیت در جلوگیری از مهاجرت‌ها بخاطر ناتمام ماندن طرح‌ها و رضایت نسبی ساکنان روستایی از اجرای طرح قابل ذکر هستند (و ثوقی، ۱۳۶۷). در همین رابطه یافته‌های شارع پور در مطالعه طرح‌های بهسازی چهار روستای استان آذربایجان شرقی حاکی از عدم شناسایی خوب نیازهای روستاییان، طولانی شدن مدت اجرای طرح و محدود شدن مشارکت روستاییان به کمک مالی و عدم هماهنگی بین مسئولین اجرایی طرح می‌باشد (شارع پور، ۱۳۷۰).

ارزیابی‌های مختلف سال‌های اخیر نشان دهنده برخی موفقیت‌های طرح هادی به همراه یک سری کاستی‌ها می‌باشد. در حالی که اجرای این طرح در دوره اخیر باعث امیدواری بیشتر روستاییان به سکونت در روستا به لحاظ خدمات رسانی عمومی شده است، از جهت زیست محیطی، جلب مشارکت مردم و اتمام به موقع طرح‌ها توفیق چندانی نداشته است. به همین دلیل در خیلی از این

مطالعات ضرورت بازنگری در فرآیند تهیه و اجرای این طرح‌ها از طرف مردم و مسئولان مطرح شده است (عنابستانی، ۱۳۸۸، پژوهشکده سوانح طبیعی ۱۳۸۸، عظیمی و جمشیدیان، ۱۳۸۴، دفتر تحقیقات و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۲). تجارب کشورهای دیگر نشان دهنده آن است که موفقیت طرح‌های توسعه روستایی مستلزم دید همه جانبه در ابعاد مختلف زندگی روستاییان به ویژه در زمینه‌های اقتصادی می‌باشد. پژوهشی در این مورد در کشور اردن نشان می‌دهد که مناطق روستایی از نظر دسترسی به تسهیلات اجتماعی مانند: کلینیک، مدرسه، برق و دیگر زیرساخت‌ها در وضعیت خوبی قرار دارند ولی روستاها فاقد رشد اقتصادی هستند. به همین خاطر طرح جدید منطقه‌ای در این کشور که بخشی از آن به توسعه روستایی اختصاص یافته، تلاش می‌کند ضمن هماهنگی با برنامه‌های فرادست ملی، استانی و منطقه‌ای، افزایش مشارکت عمومی و انگیزه‌های مالی گسترش فعالیت‌های اقتصادی در مناطق روستایی را برای نخبگان محلی تقویت کند (Honey and Abu Kharmeh, 2002, pp 75-85).

با توجه به سرعت تغییرات در جوامع انسانی، یکی از دیگر عوامل موفقیت طرح‌های توسعه آگاهی از تحولات نیازهای روستاییان است. مطالعات اخیر در مناطق روستایی انگلستان نشان می‌دهد که دسترسی بهتر و بیشتر به خدمات روستایی نیازمند درک کامل از نیازهای سریع‌اً در حال تغییر جامعه روستایی می‌باشد. چنین تغییری و حجم تقاضاهای ساکنین جامعه روستایی، عوامل تأمین کننده این خدمات را متحول خواهد کرد (Moseley and Owen, 2008, pp 93-130).

یکی از موضوعاتی که در موفقیت طرح‌های توسعه روستایی مورد توجه محققین قرار گرفته مقیاس برنامه‌های اجرایی است. از ویژگی‌های طرح‌های هادی روستایی در ایران گسترده بودن این پروژه عمرانی است. به گونه‌ای که طی دو دهه گذشته تا بحال برای قریب به ۲۵۰۰۰ روستای بالای ۲۰ خانوار طرح هادی تهیه شده و در حدود ۱۰۰۰۰ روستا به مرحله اجرا در آمده است (بنیاد مسکن استان خراسان جنوبی، ۱۳۸۹). مسلماً این گستردگی میزان موفقیت طرح‌ها را تحت تأثیر می‌دهد. به عنوان نمونه ارزیابی یکی از پروژه‌های توسعه روستایی بانک جهانی در منطقه فانتوا^۱ نیجریه نشان می‌دهد که به دلیل بزرگ مقیاس بودن، تأثیر مورد انتظار اولیه را نداشته است (Brian and Raza, 2002).

در مطالعات ذکر شده در بالا اکثر بررسی‌ها بر ارزیابی‌های کارشناسان متمرکز بوده است. از آنجایی که این احتمال وجود دارد که در این ارزیابی‌ها دیدگاه روستاییان چندان مورد توجه قرار نگرفته باشد، به همین خاطر پژوهش حاضر تلاش می‌کند با تمرکز بر نظر ساکنان روستایی، میزان موفقیت اثرات کالبدی اجرای طرح‌های هادی را در روستاهای میاندوآب استان آذربایجان غربی از دیدگاه خود روستاییان ورد ارزیابی کند.

۳. روش‌شناسی تحقیق

روش کلی تحقیق در این پژوهش توصیفی - تحلیلی بوده و داده‌های مورد استفاده در آن عمدتاً از طریق میدانی و با استفاده از ابزار پرسش‌نامه بدست آمده است. از میان ۸۷ طرح هادی روستایی

که در شهرستان میاندوآب تا کنون تهیه شده، در ۲۶ روستا طرح هادی به اجرا در آمده است. بنابر این جامعه آماری در این تحقیق شامل روستاهایی است که طرح هادی در آنها اجرا شده و یا در حال اجرا هستند. در تحقیق حاضر تعداد ۱۰ روستا از ۲۶ روستایی که مراحل اجرایی طرح هادی در آنها از پیشرفت خوبی برخوردار بوده به عنوان روستاهای نمونه مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند (معاونت عمران روستایی بنیاد مسکن استان، ۱۳۸۷). این روستاها به ترتیب سابقه اجرای طرح عبارتند از: سرچنار، بکتاش، لکلو، حاجی حسن، اوچ تپه، گل سلیمان آباد، قره تپه، جواد حصاری، حیدرآباد، قاریاغدی. برای انجام نظر سنجی از روستاییان در باره اثرات اجرایی طرح هادی، در هر کدام از ده روستای منتخب ۳۵ خانوار به طور تصادفی سیستماتیک انتخاب و در مجموع از ۳۵۰ خانوار پرسش‌نامه تکمیل گردید.

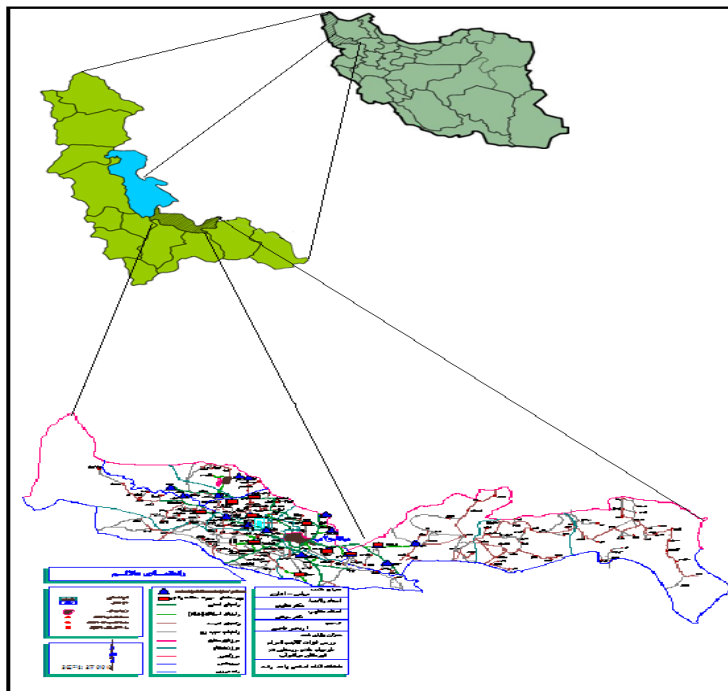
برای آگاهی از دیدگاه روستاییان در باره اثرات اجرایی طرح هادی روستایی در محدوده مورد مطالعه از ۹ شاخص استفاده شده است. هر کدام از این شاخص‌ها خود شامل چندین پارامتر به شرح زیر می‌باشند:

- بهداشت محیط شامل: هدایت آب‌های سطحی و زیباسازی محیط؛
- خدمات زیر بنایی شامل: دفع بهداشتی زباله، سیستم فاضلاب، آب لوله کشی، گاز رسانی، برق رسانی و تلفن؛
- خدمات روبنایی شامل: خدمات آموزشی، بهداشتی، تجاری، فرهنگی مذهبی، انتظامی ورزشی؛
- ساختار کالبدی شامل: ساخت مسکن جدید، گسترش فعالیت‌های خدماتی، توسعه فعالیت تجاری و صنعتی؛
- شیوه ساخت و ساز مشتمل بر: استفاده از کاربرد مصالح با دوام (مثل بتن و آهن)، چند طبقه سازی، الگوی معماری مسکن و نما سازی؛
- وضعیت معابر شامل: تعریض و گشایش معابر جدید، پوشش آسفالت، احداث و پوشش پیاده روها، جدول گذاری و احداث کانیو و جوی های انتقال آب؛
- اثرات اقتصادی و اجتماعی شامل: قیمت زمین و مهاجرت به شهر؛
- رضایت کلی از وضعیت زندگی در روستا.

۴. محدوده مورد مطالعه

شهرستان میاندوآب از توابع استان آذربایجان غربی بوده و در جنوب دریاچه ارومیه در میان دو رودخانه سمینه رود و زرینه رود قرار دارد. مرکز این شهرستان در فاصله ۱۶۰ کیلومتری جنوب ارومیه واقع شده است. این شهرستان در سال ۱۳۸۵ با ۲۲۳۵ کیلومتر مربع، ۲۴۷۳۰۷ نفر را در خود جای داده بود که از این تعداد ۱۲۶۴۵۷ نفر (حدود ۵۱ درصد) در نقاط شهری و ۱۲۱۱۴۹ نفر (۴۹ درصد) در نقاط روستایی زندگی می‌کردند (معاونت برنامه‌ریزی استانداری آذربایجان غربی، ۱۳۸۶). میانگین میزان شهرنشینی در استان آذربایجان غربی ۶۰ درصد می‌باشد. شهرستان میاندوآب دارای سه بخش، یازده دهستان، سه نقطه شهری و ۲۰۵ پارچه آبادی است. و غیر مستقیم وابسته به آب دو رودخانه سمینه رود و زرینه رود هستند. در کنار فعالیت‌های زراعی، بیشتر مردم روستاها از گذشته به دامداری سنتی و دامپروری نیز مشغول هستند. از لحاظ شرایط

جغرافیایی اکثراً روستاهای مورد مطالعه در موقعیت جلگه‌ای یا دشتی قرار داشته و بجز در یک مورد (روستای گل سلیمان آباد) بقیه در بخش مرکزی شهرستان میاندوآب واقع شده‌اند. روستای گل سلیمان آباد از توابع شهر باروق از سه سال پیش به نقطه شهری تبدیل شده است. الگوی استقرار در همه روستاهای مورد مطالعه متمرکز بوده و زمین‌های کشاورزی در اطراف روستا قرار دارند. به استثنای روستای قره تپه، تمامی روستاهای مورد مطالعه جمعیتی بالای هزار نفر را در خود جای داده‌اند. از لحاظ سطح سواد همه روستاها شرایط نزدیک به هم دارند. در بین روستاهای مورد مطالعه دو روستای سرچنار و حاج حسن از لحاظ زبان و مذهب متفاوت و به زبان کردی محلی صحبت می‌کنند.

شکل ۱. جایگاه محدوده مورد مطالعه در تقسیمات کشوری

۵. یافته‌ها

۵-۱. اقدامات کلی انجام یافته توسط طرح هادی

در جدول (۱) اقدامات کلی انجام شده به وسیله طرح هادی در ده روستای منتخب نشان داده شده است. بر اساس این جدول اولین طرح هادی اجرا شده در سال ۱۳۷۴ و آخرین آن در سال ۱۳۸۷ بوده است. بر اساس نظرات مسئولین بنیاد مسکن شهرستان میاندوآب، از میان ده طرح هادی مورد مطالعه، سه طرح به طور صد در صد، سه طرح ۸۰ درصد، یک طرح ۷۰ درصد، یک طرح ۶۰ درصد و بالاخره دو طرح ۵۰ درصد پیشرفت کار داشته‌اند. با توجه به طول دوره اجرا در جدول، یک رابطه

معنی‌داری بین مدت زمان اجرای طرح هادی و میزان پیشرفت آن وجود دارد ($R=0.7$). بر این اساس طرح هادی هیچ کدام از روستاهایی که در پنج سال اخیر شروع شده‌اند به اتمام نرسیده‌اند، حتی بعضی از روستاها که از ده سال پیش شروع شده‌اند، پیشرفت صد در صد نداشته‌اند. بنابراین می‌توان گفت به لحاظ زمانی اجرای کامل طرح‌های هادی یک امر زمان بر می‌باشد.

بر اساس جدول (۱) در ده روستای مورد مطالعه مجموعاً ۴۱۸۷ خانوار و ۱۷۵۹۲ نفر از ساکنان روستایی از منافع طرح هادی بهره‌مند شده‌اند. کوچکترین روستا ۲۰۲ خانوار، بزرگترین آن ۷۵۸ خانوار و به طور میانگین ۴۱۸ خانوار در هر روستا ساکن بوده‌اند و در کل روستاهای بزرگ محسوب می‌شوند. در جریان اجرای پروژه‌های طرح هادی در جمع ۵۱۳ واحد ساختمان تخریب شده‌اند که اکثریت آنها (۸۴/۴ درصد) مسکونی، ۱۰/۷ درصد تجاری و ۴/۸ درصد دامی بوده است. برای بازسازی ساختمان‌هایی که در جریان اجرای طرح هادی تخریب شده‌اند، سه نوع تسهیلات بانکی شامل: وام قرض الحسنه، وام بهسازی مسکن و وام حوادث در اختیار ساکنین روستاها قرار داده شده است. کلاً ۵۸۲ خانوار موفق به دریافت تسهیلات وام بانکی برای بازسازی واحدهای مسکونی، تجاری و دامی خود شده‌اند. مهم‌ترین اقدامات عمرانی در بخش خدمات عمومی که توسط طرح هادی در روستاهای مورد مطالعه انجام گرفته عبارتند: زیرسازی و آسفالت معابر، ساختن پل و احداث کانیو و جوی‌های انتقال آب‌های سطحی. بر اساس جدول (۱)، در جمع ده روستای مورد مطالعه ۱۸ کیلومتر زیرسازی و ۱۲ کیلومتر آسفالت معبر در عرض‌های مختلف از ۸ تا ۱۶ متر صورت گرفته است.

جدول ۱. وضعیت کلی اقدامات انجام شده توسط طرح هادی و میزان پیشرفت کار آن در روستاهای مورد مطالعه، شهرستان میاندوآب

اقدامات عمرانی							نام روستا
درصد پیشرفت کار	طول مسیر زیر سازی شده (متر)	عرض مسیر (متر)	طول مسیر آسفالت (متر)	کانیو (متر)	جوی سنگی	احداث پل (متر)	
۱۰۰	۲۵۶۰	۱۴-۲۰	۱۸۸۸	۷۳۲	۱۷۶۱	۳۴/۳	سرچنار
۸۰	۱۵۰۰	۱۲-۱۶	۵۰۰	۹۵۴	۹۰۵	۶	بکتاش
۱۰۰	۲۵۰۰	۱۲-۱۴	۱۹۷۸	۲۳۷۶	۸۰۰	۱ مورد	للكلو
۸۰	۱۵۰۰	۱۲-۱۴	۱۲۰۰	۲۳۱۳		۲ مورد	حاجی حسن
۸۰	۱۶۰۰	۱۲-۱۶	۱۰۰۰	۱۸۰۰	۳۲۴		اوج تپه
۱۰۰	۱۵۰۰	۱۰-۱۲	۱۳۰۰				گل سلیمان آباد
۶۰	۱۵۰۰	۱۰-۱۴	۱۲۰۰	۱۷۰۱	۱۵۹۸	۱۳/۶	قره تپه
۵۰	۸۰۰	۱۰-۱۲	۶۰۰		۵۷۰	۱۱/۸	جواد حصاری
۷۰	۱۶۰۰	11	۹۰۰	۴۹۴	۹۹۲	۲/۴	حیدر آباد
۵۰	۳۰۳۸	۸/۵	۱۴۳۰	۹۸/۳	۱۵۹۱	۲۸/۲	قارباغدی

ادامه جدول ۱.

نام روستا	سال اجرا	اعتبار هزینه شده (میلیون ریال)	خانوار	جمعیت	تعداد واحدهای تخریب شده			خانوارهایی که از تسهیلات بانکی استفاده کرده‌اند				
					مسکونی	تجاری	دامی	وام قرض الحسنه		وام بهسازی مسکن		وام حوادث
								تعداد	مبلغ (میلیون ریال)	تعداد	مبلغ (میلیون ریال)	
سرچنار	۷۴-۷۹	۳۷۸	۴۳۹	۱۸۲۴	۴۱			۴	۳۰	۳۷	۱۰	
بکناش	۷۶-۸۰	۵۱۷	۷۵۸	۳۲۰۸	۵۲			۱۲	۳۵	۶۴	۱۵	
للكو	۷۹-۸۱	۳۲۰	۳۱۹	۱۶۱۷	۷۹	۱۰	۶	۹۲	۳۵	۳۷	۱۵	
حاجی حسن	۸۱-۸۲	۵۲۰	۲۵۰	۱۰۹۸	۸	۱	۳	۵	۴۰			
اوج تپه	۸۲-۸۴	۹۴۹	۳۴۵	۱۲۹۸	۵۶	۳۱	۱۰		۸	۴۰		
گل سلیمان آباد	۸۴	۵۰۰	۶۹۹	۲۹۲۳	NA							
قره تپه	۸۴-۸۵	۱۴۰۰	۲۰۲	۸۶۴	۳۵	۱۰	۶					
جواد حصاری	۸۶	۵۰۰	۲۸۳	۱۴۰۷	NA			۱۴	۵۵	۵۵		
حیدر آباد	۸۷	۸۰۰	۴۴۱	۱۵۳۲	۱۴۷				۸۹	۷۵		
قاریاغدی	۸۷	۷۵۰	۴۵۱	۱۸۱۲	۱۵	۳			۳۸	۷۵		

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

طول مسیر زیر سازی شد در بین روستاها از ۸۰۰ متر تا بیش از ۳۰۰۰ متر متغیر است و طول آسفالت آنها بین ۵۰۰ تا نزدیک به ۱۹۰۰ متر بوده است. در جریان احداث معابر در این روستاها در مجموع به طول ۱۲۷ متر پل ساخته شده که به طور میانگین ۷ متر در هر کیلومتر خیابان محسوب می‌شود که طبیعتاً به دلیل موقعیت هموار زمین در روستاهای مورد مطالعه ابنیه فنی چندانی محسوب نمی‌شود. با توجه به طول حدود ۱۲ کیلومتر معبر آسفالت شده، مجموع کانو یا جوی انتقال آب ساخته شده حدود ۱۹ کیلومتر می‌باشد که نقش قابل توجهی در هدایت آب‌های سطحی روستاها ایفا می‌کنند. نظر به این که در ۷ روستا از ۱۰ روستای مورد مطالعه هنوز اجرای طرح هادی به پایان نرسیده است، مسلماً حجم کل فعالیت‌های انجام گرفته پس از پایان طرح هادی در روستاهای باقیمانده بیشتر از مقادیر ذکر شده در بالا خواهد بود. نکته قابل ذکر این است که اجرای پروژه‌های عمومی در روستای مجری طرح هادی، انگیزه ساخت و سازهای جدید را افزایش داده و یک نوع احساس زندگی شهری به ویژه برای جوانان را فراهم آورده که به نوبه خود سبب کاهش نسبی مهاجرت‌های روستا به شهر در این روستاها شده است.

۵-۲. اثرات اجرای طرح هادی بر شرایط محیطی روستاها

۵-۲-۱. بهداشت محیط

یکی از اثرات اجرای طرح‌های هادی در روستاها، اقداماتی است که بر روی بهداشت محیط انجام می‌گیرد. این اقدامات در روستاهای مورد شامل: هدایت آب‌های سطحی و درختکاری و ایجاد سبزی‌نگی در حاشیه معابر می‌باشد. بیشتر روستاییان (۸۰ درصد) وضعیت بهداشت محیط روستا را نسبت به قبل از اجرای طرح هادی متوسط و خوب ارزیابی نمودند و تنها حدود ۲۰ درصد شرایط آن

را بد توصیف نمودند. از موارد مشخص و قابل مشاهده در ارتقاء کیفیت محیط زیست می‌توان به احداث کانیو در حاشیه خیابان که در انتقال آب‌های سطحی مهم هستند، اشاره کرد که از دید اکثر روستاییان (۵۲ درصد) هدایت آب‌های سطحی نسبت به قبل از اجرای طرح هادی خوب یا خیلی خوب انجام می‌گیرد. ۲۸ درصد آن را متوسط و ۲۰ درصد هم بد ارزیابی نمودند. درخت کاری و زیباسازی در حاشیه خیابان‌های احداث شده از موارد دیگر شاخص‌های محیطی بود که رضایت نسبی روستاییان را جلب نموده است. ۳۵ درصد وضعیت آن را متوسط و ۱۸ درصد خوب توصیف نمودند. با توجه به این که ایجاد سبزی‌نگی در حاشیه خیابان‌ها نیازمند وقت بیشتر و نگهداری لازم می‌باشد و از جهتی اکثر طرح‌ها هم عمر کمتری داشته و نگهداری درختان موجود به طور شایسته انجام نمی‌گیرد، به همین خاطر رضایت روستاییان در این مورد بالا نمی‌باشد به طوری که ۴۶ درصد از پاسخ‌گویان از وضعیت زیباسازی رضایت نداشته و آن را بد ارزیابی نمودند (جدول ۲).

جدول ۲. ارزیابی روستاییان از وضعیت محیطی روستاها پس از اجرای طرح هادی

شرایط محیطی		وضعیت ارزیابی (درصد)			
خیلی بد	بد	متوسط	خوب	خیلی خوب	
۱۰	۱۰	۲۸	۳۵	۱۷	هدایت آب‌های سطحی
۱۶	۳۰	۳۵	۱۷	۱	زیباسازی محیط

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

در مقابل اثرات مثبت بهداشت محیط، به زیر ساخت و ساز رفتن باغات و زمین‌های زراعی از عوارض منفی زیست محیطی اجرای طرح هادی می‌باشد که در بررسی میدانی این وضعیت به ویژه در روستاهای: گل سلیمان‌آباد، حیدرآباد، قره تپه و حاجی حسن به وضوح مشاهده گردید.

۵-۲-۱. خدمات زیربنایی

یکی از نتایج اجرای طرح‌های هادی روستایی ارتقاء وضعیت خدمات عمومی در روستاها می‌باشد. در این مطالعه نقش طرح‌های هادی روستایی از لحاظ خدمات عمومی مورد سنجش قرار گرفت. از آنجایی که اجرای طرح هادی با برخی از این خدمات در ارتباط هستند میزان اثرگذاری طرح بر روی آنها بیشتر احساس شده است. در مقابل آن دسته از خدماتی که ارتباط چندانی با طرح هادی ندارند، تأثیر کمتری پذیرفته‌اند (جدول ۳).

جدول ۳. دیدگاه روستاییان در مورد بیشترین اثر بخشی اجرای طرح هادی در زمینه خدمات رسانی

نوع خدمات	تسهیل رفت و آمد و جابجایی	دفع بهداشتی زباله	بهبود سیستم فاضلاب	بهبود آب لوله کشی	گاز رسانی	برق رسانی	تلفن	جمع
درصد	۳۸/۵	۲۸/۴	۱۸/۳	۱۰/۱	۲/۷	۱	۰/۹	۱۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

بر اساس جدول (۳) نظرات روستاییان از لحاظ بیشترین مقدار اثر بخشی اجرای طرح هادی از لحاظ خدمات زیربنایی مورد پرسش قرار گرفت. درمیان پاسخ‌ها تسهیل رفت و آمد و جابجایی در داخل روستا نسبت به زمان قبل از اجرای طرح هادی با ۳۸/۵ درصد بیشترین رضایت‌مندی را به

خود اختصاص داده است. دفع بهداشتی زباله با ۲۸/۴ درصد، بهبود سیستم فاضلاب با ۱۸/۳ درصد و بهبود آب لوله‌کشی با ۱۰ درصد بیشترین اثر بخشی را در میان بقیه داشته‌اند. کمترین مقدار اثرگذاری طرح هادی در مورد خدمات گاز رسانی، برق رسانی و تلفن بوده است که با ۲ و یک درصد ناچیز محسوب می‌شوند.

۵-۲-۲. خدمات روبنایی

دیدگاه روستائیان همچنین در ارتباط با وضعیت خدمات فرهنگی و اجتماعی نیز مورد سنجش قرار گرفت که نتایج آن در جدول (۴) نشان داده شده است.

جدول ۴. دیدگاه روستائیان در مورد بیشترین اثر بخشی اجرای طرح هادی در زمینه خدمات اجتماعی - فرهنگی

نوع خدمات	خدمات محیط آموزشی	خدمات بهداشتی و درمانی	خدمات تجاری	خدمات ورزشی	خدمات فرهنگی و مذهبی	خدمات انتظامی	جمع
درصد	۲۱/۳	۱۵/۷	۱۸/۲	۲۰	۱۴/۸	۱۰	۱۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

از دیدگاه روستائیان بهبود خدمات رسانی در زمینه محیط آموزشی با ۲۱ درصد بیشترین اثر بخشی اجتماعی و فرهنگی را به خود اختصاص داده است. ارتقاء کیفیت خدمات ورزشی و تجاری با ۲۰ و ۱۸ درصد به ترتیب در رده‌های دوم و سوم اهمیت از نظر روستائیان هستند. خدمات بهداشتی با ۱۵/۷ درصد و خدمات فرهنگی و مذهبی با ۱۴/۸ درصد در رده‌های بعدی بهبود خدمات اجتماعی و فرهنگی هستند. سرانجام بهبود خدمات انتظامی با ۱۰ درصد در رده آخر خدمات رسانی قرار دارد.

۵-۳. اثرات ساخت و ساز بر توسعه فعالیت‌ها

در جدول (۵)، نتایج نظر سنجی از روستائیان در ارتباط با بیشترین اثر بخشی اجرای طرح هادی در ساختار کالبدی روستا نشان داده شده است. با توجه به این که تأکید طرح‌های هادی عمدتاً بر ابعاد فیزیکی است به همین خاطر بیشترین اثر بخشی این طرح‌ها نیز متوجه ویژگی‌های کالبدی روستاها می‌باشد. انعکاس این امر را می‌توان در دیدگاه روستائیان نسبت به اثر بخشی مشاهده نمود. از دیدگاه روستائیان بیشترین اثر بخشی اجرای طرح هادی مربوط به ساخت مسکن جدید با ۴۳/۵ درصد، گسترش فعالیت‌های خدماتی با ۲۸/۶ درصد، توسعه فعالیت‌های تجاری با ۱۶/۶ و توسعه فعالیت‌های صنعتی با ۱۱/۴ درصد به ترتیب اهمیت بوده است. خلاصه این که ساخت و ساز بیش از ۷۰ درصد اثر گذاری کالبدی طرح هادی در زمینه ساخت مسکن و گسترش فعالیت‌های خدماتی بوده است.

جدول ۵. دیدگاه روستائیان در مورد بیشترین اثر بخشی اجرای طرح هادی از لحاظ ساختار کالبدی در روستا

نوع اثر بخشی	ساخت مسکن جدید	گسترش فعالیت های خدماتی	توسعه فعالیت های تجاری	گسترش فعالیت های صنعتی	جمع
درصد	۴۳/۵	۲۸/۶	۱۶/۶	۱۱/۳	۱۰۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

۵-۴. اجرای طرح هادی و تأثیر آن در شیوه ساخت و ساز در روستاها

در جریان اجرای طرح هادی روستایی هر چند که به دلیل تعریض معابر بخشی از مسکن به ناچار نوسازی می‌شوند، ولی اجرای این طرح نقش قابل ملاحظه‌ای در علاقمندی مردم به ساخت و سازهای جدید در سطح کل روستا را دامن زده است. نکته قابل توجه در این رابطه تغییرات قابل توجه در الگوهای ساخت و ساز می‌باشد. در این ارتباط افراد مورد مطالعه ساکنان روستاهای مورد بررسی راجع به اقدامات خود در پنج سال گذشته برای ساخت و ساز جدید و الگوهای جدید ساخت مورد نظر سنجی قرار گرفتند. نتایج این نظر سنجی در جدول (۶) نشان داده شده است.

جدول ۶. دیدگاه روستاییان در مورد اقدام آنها برای ساخت و سازهای و الگوی ساخت

شماره خبر	بلی	شیوه ساخت و ساز
۱۱/۸	۸۸/۲	ساخت و ساز جدید
۱۹	۸۱	ایجاد بنا با اسکلت فلزی یا بتون
۲۵	۷۵	استفاده از مصالح سیمان و کاشی
۳۵	۶۵	ساخت و ساز در کنار معبر اصلی
۵۰	۵۰	ساخت واحد تجاری در ساختمان
۴۷	۵۳	گرایش به چند طبقه سازی
۳۳	۶۷	تمایل به ناماسازی ساختمان
۶۳	۳۷	تمایل به سرویس بهداشتی در داخل ساختمان
۶۵	۳۵	اوپن کردن آشپزخانه در خانه سازی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

همان طوری که جدول (۶) نشان می‌دهد پس از اجرای طرح هادی ۸۸/۲ درصد روستاییان نسبت به ساخت بنای جدید در پنج سال گذشته اقدام نموده‌اند که حاکی از علاقمندی روستاییان به محل سکونت و تلاش برای ارتقاء کیفیت محیط مسکونی خود می‌باشد. برای این منظور هم به دلیل رعایت ضوابط و استانداردهای اعمال شده توسط بنیاد مسکن و هم آگاهی روستاییان در مقابله با حوادث احتمالی، اکثریت افرادی که اقدام به ساخت بنای جدید نموده‌اند برای مقاوم کردن اسکلت ساختمان از اسکلت فلزی یا بتون آرمه استفاده نموده‌اند (۸۱ درصد). همین طور اغلب روستاییان ابراز داشتند که از مصالح جدید مثل: آجر سفال، سیمان و کاشی در ساخت بنای جدید استفاده می‌کنند (۷۵ درصد). با توجه به احداث معابر جدید در داخل روستا، اغلب روستاییان متمایل به استقرار و ساخت مسکن جدید در حاشیه معابر اصلی هستند (۶۵ درصد). نمونه‌های این علاقمندی را در در روستاهای حیدرآباد، قره تپه و سرچنار به خوبی می‌توان مشاهده نمود.

با توجه به استفاده از مصالح با دوام در ساخت‌وسازهای جدید، بیشتر روستاییان علاقمند به استفاده حداکثری از زمین خود هستند، به طوری که ۵۳ درصد از آنها در ساخت خانه‌های خود از چند طبقه سازی استفاده کرده‌اند. نمونه جالب روستای حیدرآباد است که ساختمان‌های چند طبقه‌ای در آن ساخته می‌شود. همچنین ۵۰ درصد روستاییان به ساختمان مسکونی خود، واحد تجاری یا مغازه نیز اضافه نموده‌اند. این موضوع گرایش روستاییان برای توسعه فعالیت‌های خدماتی یا تجاری را می‌رساند. این موضوع خصوصاً در ساخت و سازهای حاشیه معبر اصلی روستاها بیشتر قابل مشاهده می‌باشد. در ساخت و سازهای جدید به ویژه در ساختمان‌های حاشیه معبر اصلی روستا، اکثراً ساکنین (۶۷

درصد) گرایش به نامسازی ساختمان خود دارند. به همراه گرایش روستاییان برای استفاده از مصالح جدید در امر ساخت و ساز، تغییراتی در الگوی مسکن در حال انجام است که نمود آن را در گرایش تدریجی مردم به ادغام فضای آشپزخانه با اتاق نشیمن (اوپن کردن آشپزخانه) و قرار دادن سرویس بهداشتی در داخل ساختمان می‌توان مشاهده کرد (جدول ۶).

۵-۵. اجرای طرح هادی و تأثیر آن وضعیت معابر روستایی

یکی از مهمترین اثرات کالبدی اجرای طرح هادی روستایی مربوط به وضعیت معابر داخل روستاها است. در این رابطه طی پرسشی از اهالی روستاها در باره بیشترین تأثیر طرح هادی در مورد معابر نظر سنجی به عمل آمد که از دیدگاه اهالی این اثرات عمدتاً شامل: تعریض و گشایش معابر جدید، پوشش آسفالت معابر، احداث و پوشش پیاده روها، جدول گذاری و احداث کانو و جوی‌های انتقال آب‌های سطحی بوده است. با وجود ارتقاء نسبی کیفیت معابر، روستاییان مورد مطالعه به مشکلات موجود در این رابطه اشاره کردند. مهمترین مشکلات از دیدگاه ساکنان مورد بررسی به ترتیب مربوط به کیفیت پایین آسفالت معابر (۲۸/۲ درصد)، عرض کم برخی معابر (۲۲/۱ درصد)، زیر سازی ناقص (۲۰/۴ درصد)، شیب نامناسب (۱۷/۳ درصد) و شکل غیر هندسی بخشی از معابر (۱۲ درصد) بوده است که مؤید وجود برخی مشکلات و نارسایی‌ها در نحوه احداث معابر در جریان اجرای طرح هادی روستایی می‌باشد.

۵-۶. اجرای طرح هادی و تأثیرات اقتصادی آن

ارتقاء و بهبود نسبی فضای کالبدی در روستاها بر وضعیت اقتصادی و اجتماعی روستاییان نیز بی‌تأثیر نبوده است. یکی از مشخص‌ترین این اثرات افزایش قیمت زمین به خصوص درحاشیه معبر اصلی روستا بوده است. از دیدگاه اکثر روستاییان (۹۱ درصد) قیمت املاک درحاشیه معابر اصلی پس از اجرای طرح هادی به‌طور محسوس افزایش یافته است. در زمینه اجتماعی نیز بیش از دوسوم مردم به کاهش مهاجرت‌ها از روستا اشاره کرده‌اند. پاسخ‌گویان در مقابل این سوال که اگر شرایط مهاجرت شما به شهر فراهم باشد، آیا مایل به ترک روستا و مهاجرت به شهر هستید یا نه، ۵۳ درصد با جواب خیر، عدم تمایل خود به مهاجرت به شهر را نشان دادند. دیدگاه روستاییان از میزان رضایت‌مندی آنها از وضعیت زندگی در روستا پس از اجرای طرح هادی، حکایت از رضایت نسبی آنها می‌باشد. میزان رضایت‌مندی پاسخ‌گویان شامل ۴/۳ درصد خیلی زیاد، ۲۰/۹ درصد زیاد، ۴۰/۳ درصد متوسط، ۲۴/۲ درصد کم و ۱۰/۴ درصد خیلی کم بوده است. (جدول ۷).

جدول ۷. دیدگاه روستاییان در مورد اقدام آنها برای ساخت و سازهای و الگوی ساخت

نوع دیدگاه	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم
روستاییان	۴/۳	۲۰/۹	۴۰/۳	۲۴/۲	۱۰/۴

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۰

نکته قابل ذکر در مورد وضعیت اقتصادی این است که علیرغم افزایش بهای زمین در روستاها به خاطر ساخت و سازهای بیشتر، اثرات اجرای طرح هادی روستایی در زمینه ایجاد اشتغال جدید چندان قابل توجه نبوده است. یکی از دلایل این امر را می‌توان عمدتاً در ارتباط با جهت‌گیری کالبدی طرح‌های هادی و ارائه خدمات عمومی دانست.

۶. نتیجه گیری

این مقاله اثرات کالبدی اجرای طرح هادی روستایی را درده روستای شهرستان میاندوآب از دیدگاه روستاییان با استفاده از مطالعات میدانی مورد بررسی قرار داد. روستاهای مورد مطالعه بر اساس زمان شروع و دوره اجرای طرح دارای پیشرفت کار متفاوتی بودند و حداقل یک دوره پنج ساله برای اجرای کامل طرح هادی لازم بوده است. اثرات کالبدی اجرای طرح هادی از دیدگاه ساکنان در بخش‌های مختلف متفاوت بوده است. در بخش بهداشت محیط درحالی که هدایت آب‌های سطحی به خاطر احداث کانیو، دفع بهداشتی زباله و بهبود سیستم فاضلاب سبب رضایت ساکنان شده، درختکاری ناقص و سبزی‌گی کم و به زیر ساخت و ساز رفتن زمین‌های کشاورزی به دلیل ساخت و ساز بیشتر از عوامل ناراضی‌تی روستاییان در زمینه اثرات محیطی اجرای طرح هادی بوده است. از لحاظ ارائه خدمات عمومی، در دیدگاه روستاییان بیشترین اثر بخشی اجرای طرح هادی در ارتباط با تسهیل رفت و آمد و جابجایی در داخل روستا، بهبود محیط آموزشی، ورزشی، تجاری و بهداشتی بوده است. از دیگر اثرات کالبدی طرح هادی از نظر ساکنان روستایی می‌توان به ساخت مسکن جدید، گسترش نسبی فعالیت‌های خدماتی و تجاری در روستاهای مورد مطالعه اشاره کرد. اجرای طرح هادی نقش قابل ملاحظه‌ای در علاقمندی مردم به ساخت و سازهای با الگوی متفاوت از قبل در سطح روستاها داشته است. این مطالعه نشان می‌دهد که اکثر روستاییان مورد مطالعه نسبت به ساخت بنای جدید پس از اجرای طرح هادی اقدام نموده‌اند. به دلیل الزام رعایت ضوابط و استانداردهای اعمال شده توسط بنیاد مسکن و آگاهی بیشتر روستاییان در مقابله با حوادث غیر مترقبه، اکثریت ساخت و سازهای جدید با مصالح مقاوم و اسکلت فلزی یا بتون آرمه انجام می‌گیرد. از دیگر خصوصیات ساخت و سازهای جدید، علاقمندی بیشتر روستاییان به استفاده حداکثری از زمین در قالب چند طبقه سازی است. از موارد دیگر ساخت و سازهای بیشتر در روستاها و الگوی برداری بیشتر روستاییان از ساخت و سازهای شهری در معماری داخلی نظیر ادغام فضای آشپزخانه با اتاق نشیمن و قرار دادن سرویس بهداشتی در داخل ساختمان می‌باشد. اگر چه در سال‌های اولیه اجرای طرح، تغییرات چهره فیزیکی روستاها و ارائه خدمات عمومی سبب علاقمندی بیشتر روستاییان به ادامه سکونت در روستا می‌شود، ادامه این وضعیت بدون رشد اقتصادی و ایجاد مشاغل جدید مشکل و در نهایت سبب مهاجرت به خصوص اقشار جوان به شهرها خواهد شد، پدیده‌ای که در اکثر شهرهای کوچک کشور اتفاق می‌افتد. بنابراین موفقیت نهایی این طرح‌ها مستلزم تدوین برنامه اقتصادی مشخص و بر اساس شرایط محلی، تشویق سرمایه گذاری بخش خصوصی در روستاها از طریق ارائه تسهیلات مالی و فنی لازم توسط دولت در روستاها می‌باشد تا ضمن تنوع بخشیدن به فعالیت‌های اقتصادی در روستاها و ایجاد اشتغال جدید از خروج سرمایه‌های محلی بسوی شهرها جلوگیری به عمل آید.

۷. منابع

۱. بنیاد مسکن استان خراسان جنوبی، ۱۳۸۹، به نقل از معاونت عمرانی دفتر مرکزی بنیاد مسکن، در وب سایت (www.b-maskan-kh.ir).
۲. پژوهشکده سوانح طبیعی، ۱۳۸۸، ارزشیابی اثرات اجرای طرح هادی روستایی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.
۳. دفتر تحقیقات و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۲، ارزیابی طرح‌های هادی روستایی، دفتر معاونت عمران روستایی، دفتر مرکزی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تهران.

۴. دفتر مرکزی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، ۱۳۶۷، آیین نامه اجرایی تهیه و تصویب طرح‌های هادی روستایی مصوب ۱۳۶۷/۷/۱۸، روزنامه رسمی شماره ۱۲۷۲۵، مورخ ۱۳۶۷/۸/۱۴.
۵. شارع پور، محمود، ۱۳۷۰، بررسی اثرات اقتصادی و اجتماعی اجرای طرح‌های بهسازی در روستاهای استان آذربایجان شرقی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
۶. عظیمی، نورالدین و جمشیدیان، مجید، ۱۳۸۴، بررسی اثرات کالبدی اجرای طرح‌های هادی روستایی، مطالعه مورد روستاهای غرب گیلان، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۲، صص ۲۶-۳۵.
۷. عنابستانی، علی اکبر، ۱۳۸۸، ارزیابی اثرات کالبدی اجرای طرح‌های هادی روستایی، مجموعه مقالات اولین کنفرانس ملی مسکن و توسعه کالبدی روستا، دانشگاه سیستان و بلوچستان، ۸-۹ مهر ۱۳۸۸، زاهدان.
۸. معاونت برنامه‌ریزی استانداری آذر بایجان غربی، ۱۳۸۶، سالنامه آماری استان آذر بایجان غربی، دفتر آمارهای جمعیتی و نیروی کار و سرشماری.
۹. معاونت عمران روستایی بنیاد مسکن استان آذربایجان غربی، ۱۳۸۷، گزارش عملکرد واحد فنی و اجرائی بنیاد مسکن شهرستان میاندوآب.
۱۰. وثوقی، منصور، ۱۳۶۷، گزارش بررسی اثرات اقتصادی و اجتماعی اجرای طرح‌های بهسازی روستایی در استان همدان، معاونت عمرانی روستایی وزارت جهاد سازندگی، تهران.
11. Honey, R. & Abu Kharmeh, S., 2002, **Rural policy in Jordan's 1986-1990 development plan**, *Journal of Rural Studies*, Volume 5, Issue 1, 1989, Pages 75-85.
12. D'Silvam, B. C & Raza, M. Rafiquem., 2002, **Integrated rural development in Nigeria: The Funtua projects**, *Food Policy*, Volume 5, Issue 4, November 1980, Pages 282-297.
13. Moseley, M. J. & Owen, S., 2008, **The future of services in rural England: The drivers of change and a scenario for 2015**, *Progress in Planning* Volume 69, Issue 3, April 2008, Pages 93-130.